

Under solgudens
glødende scepter

Under solgudens glødende scepter

Lægeberetninger fra
1800-tallets Dansk Vestindien

Poul Ulrich Jensen

Syddansk Universitetsforlag 2018

*University of Southern Denmark Studies in
History and Social Sciences vol. 549*

© Poul Ulrich Jensen og Syddansk Universitetsforlag 2018

Sats og tryk: Narayana Press

Omslag: Donald Jensen, UniSats ApS

Forsideillustration: Fritz Melbye: *Havnen ved Charlotte Amalie.*

Maleri fra 1852 (Foto: Museet for Søfart)

ISBN 978-87-408-3096-5

Udgivet med støtte fra:

Cand.pharm. Povl M. Assens Fond

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Den Hindborgske Fond

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copydan

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Forord 9

Kapitel 1

“Bidrag til Kundskab om vestindiske Sygdomme” 13

Kapitel 2

En dristig kirurg i Christiansted 27

Kapitel 3

“Den offentlige Sundhedspleies Befordring” 37

Kapitel 4

I en fremmed verden 43

Kapitel 5

Feberen – den vestindiske svøbe 49

Kapitel 6

Slaveriets sidste år 69

Kapitel 7

“Now You are free” 91

Kapitel 8

Den asiatiske kolera 105

Kapitel 9

Stilhed før stormen 123

Kapitel 10	
Katastrofernes år	135
Kapitel 11	
En koloni i knæ	157
Kapitel 12	
“Fireburn” – oprør på St. Croix	181
Kapitel 13	
En ny tids læger	189
Kapitel 14	
Moderlandets smertensbarn	215
Kapitel 15	
Fjernt og fremmed	221
Efterskrift	225
Appendiks 1: Administrationen af Dansk Vestindien	228
Appendiks 2: Sundhedsvæsenets opbygning i 1800-tallet	230
Appendiks 3: Læger i Dansk Vestindien	232
Kilder	239
Noter	245

Unægteligen gjøres den Stærkeres Ret i en vis Grad (gjordes i fordums Tid end mere) gjeldende mod den farvede Befolkning i de Westindiske Colonier. Imidlertid tør jeg, uden at ville tale Casteaands, end mindre Slaveaags Sag, paastaae, at denne Menneskeclasses Kaar for Øieblikket og saavidt min Erfaring strækker sig, ret godt udholder Sammenligning med den Samme omtrent svarende Classes i Europa, Almuesmandens i Almindelighed. Derfor synes ogsaa begge hine Menneskeracers Stilling mod hinanden, almindeligviis (i det mindste paa de Danske Øer) enten ikke at føles, eller roeligen at erkjendes, som en i det nuværende Colonialsystem dybt grundet Nødvendighed, paa den ene Side uden Hovmod og Brutalitet, paa den anden uden Nid og Avind, i det mindste med Resignation og uden farlige Grublerier. Dog er dette Forhold saaledes, at det frembringer en Forskjel i Sæder, Leveviis, ja Tænkemaade, med hvilken det er hoist vigtigt for den praktiske Læge, at gjøre sig bekendt, og som ikke kan andet end have stor Indflydelse paa hans Opførsel og paa Opfyldelsen af hans Kaldspligter mod begge Racer.

(P.H. Barclay, regimentskirurg på St. Thomas. 1820'erne)

Det synes, som om Livets Flamme hurtigere fortæres under den tropiske Sol end i det nordlige Europas Vinter og Slud, her findes kun meget faa gamle Folk.

(C.E.S. Döllner, regimentskirurg på St. Thomas. 1841)

Overvægten af Døde over Fødte er stegen betydeligt, hvilket er Formlen for en Nations eller Befolknings Uddøen, og det er med andre Ord Negerracen, som er saa stærkt i Aftagende, at den synes i færd med at uddø.

(J.V.R. Wissing, kommunelæge for St. Thomas' vestlige distrikt. 1882)

Forord

Da Christen Henriksen Pram i 1820 ankom til byen Charlotte Amalie på St. Thomas for at tiltræde en stilling ved toldvæsenet, var hans første indtryk meget positivt. Den norske digter, der på grund af økonomiske vanskeligheder befandt sig langt fra hjemlandet, beskrev de tropiske omgivelser med en vis lyrisk begejstring: *“Denne ny Verden er virkelig saa kjøn, saa elysæisk, at – den lover idetmindste et ret taaleligt Opholdssted. Skulde man i et saadant Land, da ikke leve, o ret lykkelig?”* Det gik dog hurtigt op for ham, at skindet bedrog, for selv om naturen tog sig paradisisk ud, var den vestindiske virkelighed anderledes grim: *“Men her er rent djævelsk Hedt. I saadan Hede er Ingen ret frisk og mange dø bort i den bedste Alder; Flest dør der af de nys ankomne Europæere. Død er jeg endnu ikke, som er underligt nok. Jeg har imidlertid næsten hver Dag Mennesker at følge til Jorde. Alle meget yngre og efter Udseende meget raskere end jeg”*. C.H. Pram fik hverken noget langt eller lykkeligt liv i Dansk Vestindien, og den skæbne var han absolut ikke ene om.¹

De fjerne besiddelser i Caribien var blevet etableret i kølvandet på 1600-tallets europæiske kapløb om oversøiske kolonier, og forløbet havde været forholdsvis udramatisk. Det var et affolket ørige, der mødte de første danskere, der havde vovet sig over Atlanterhavet, for den oprindelige befolkning, der ingen modstandskraft havde over for europæernes medbragte sygdomme som kopper, mæslinger og tyfus, var stort set bukket under, og den tidligere altdominerende kolonimagt, Spanien, kunne ikke opretholde sit greb om herredømmet i den nye verden. Det var således kun et spørgsmål om at gå i land og etablere de første bosættelser, og sådan blev St. Thomas efter et indledende fejlslagent forsøg taget i besiddelse i 1672. Det samme var i 1718 tilfældet med den lidt østligere beliggende mindre ø St. Jan, men så var det også slut med de gratis muligheder – den største af de tre øer, St. Croix, blev købt af Frankrig i 1733. Det var dog under alle omstændigheder en fremragende investering, for øens sukkerrørsplantager udviklede sig hurtigt til en guldgrube for hjemlandet.

Den fremragende naturhavn i Charlotte Amalie på St. Thomas viste sig ligeledes at blive et stort økonomisk aktiv, men de gyldne tider havde en dyster bagside. Velstanden hvilede på den umenneskelige institution slaveriet, og den altovervejende del af befolkningen var afrocaribiere – afrikanere og deres efterkommere, der stort set var berøvet enhver social status i et samfund og en verdensdel fjernt fra deres oprindelige hjemland og kultur. Også de hvide, eurocaribiere, hvoraf danskerne udgjorde et særdeles beskedent mindretal, var på fremmed grund i de tropiske omgivelser, og de dansk-vestindiske øer var særdeles sårbare, når tiderne blev mindre gunstige. Det blev de op gennem 1800-tallet, hvor tropekolonien blev skueplads for en udvikling, der i enkelte tilfælde, som slaveriets afskaffelse, var til det bedre, men alt for ofte til det værre.²

Naturkatastrofer, dødelige epidemier, elendige sundhedsforhold samt økonomiske vanskeligheder gjorde efterhånden fremtidsudsigterne særdeles dystre, og da århundredet gik på hæld, var eksistensgrundlaget for øernes indbyggere stærkt på retur. Der var dage, hvor den tidligere så travle havn i Charlotte Amalie lå øde hen uden skibe, handelsaktiviteterne var gået i stå, og fattigdommen bredte sig med alarmerende hast – størstedelen af den afrocaribiske befolkning havde svært ved at finde føden fra dag til dag. På St. Croix stod det ikke meget bedre til, for sukkerrørsplantagerne, der dækkede det meste af øen, var i store vanskeligheder. Arbejdernes levevilkår forringedes år for år, og spædbørnsdødeligheden var forfærdende høj, så da boet skulle gøres endeligt op forud for salget til USA i 1917, måtte en Rigsdagskommission erkende, at den danske tropekoloni i Caribien havde været for fjern og fremmed en besiddelse – meget var blevet forsømt eller kunne have været gjort bedre.

På ét punkt havde det danske styre dog vist sig særdeles effektivt – hele det katastrofale forløb blev dokumenteret gennem omhyggelige optegnelser fra koloniadministrationens embedsmænd. Blandt dem var de udsendte danske læger, og deres årlige medicinalberetninger giver et kontant og ubesmykket indblik i den vestindiske virkelighed, som de oplevede den, når de færdedes i byerne og på landet. Deres patienter tilhørte alle dele af samfundet fra de øverste til de nederste – generalguvernører og fattiglemmer, hvide og farvede, søfolk og soldater, slaver og frikulørte, plantere og plantagearbejdere. De faglige udfordringer var store, for selv om de tilhørte en tid, der bragte adskillige landvin-

dinge for lægevidenskaben, byggede både sygdomsopfattelse og behandlingsprincipper langt op i 1800-tallet på oldtidens fejlagtige teorier om kropsvæskernes ubalance. Derfor handlede de mere eller mindre i blinde, når epidemierne brød ud med deres skræmmende dødelighed og uransagelige smitteveje, og deres indsats var ofte omsonst, for de tre små øer var en tropisk smeltedigel, hvor forskellige verdensdeles importerede sygdomme hærgede blandt den sammenbragte befolkning. Det notorisk usunde klima, fattigdom og underernæring, epidemier af kolera, gul feber og kopper, den høje børnedødelighed samt den altid lurende risiko for malariaangreb gjorde dramatiske indhug blandt både hvide og farvede. Også naturkræfterne kunne ryste det lille øsamfund, når orkaner og jordskælv forårsagede voldsomme materielle ødelæggelser og tab af menneskeliv.³

De danske læger kom til at spille en stadig større rolle i koloniens overlevelseskamp, selv om deres antal faldt, som årene gik, og problemerne voksede. Mens planerne om et salg fremstod stadig mere tillokkende, og fremtiden under dansk styre stadig ringere, berøvede epidemier og naturkatastrofer i 1860'erne for alvor de tre øer mulighederne for at komme fri af den negative udvikling, hvor der efterhånden manglede både mål og midler til at bekæmpe de stigende vanskeligheder. Forandringens storme gik over øerne – slavesamfundet forsvandt, men ulighederne mellem den hvide og farvede befolkning bestod. Lægevidenskaben gjorde fremskridt og forøgede langsomt indsigten i et sygdomspanorama, der var usædvanligt kompliceret i Caribien, men befolkningstallet faldt ubønhørligt, og dødeligheden var markant højere end i hjemlandet.

De dansk-vestindiske øer var i de sidste årtier af kolonitiden et samfund nedsunket i massive sundhedsmæssige, sociale og økonomiske problemer, og her trænger ét spørgsmål sig uvægerligt på – hvorfor gik det så galt? Det er unægteligt nemmere at stille spørgsmålet end at finde et entydigt svar, men lægerne, der ofte befandt sig i begivenhedernes centrum, har givet deres bidrag ved at beskrive den verden, de stiftede bekendtskab med under udøvelsen af deres profession. Deres medicinalberetninger må naturligvis tages med et kildekritisk forbehold, og de mangler under alle omstændigheder et helt afgørende modspil, for koloniens farvede befolkning, afrocaribierne, er komplet tavse – deres side af historien findes ikke i Rigsarkivets omfattende samling af vestindiske

arkivalier. Det er også, set med nutidens øjne, en let sag at affærdige lægernes indsats som særdeles mangelfuld eller direkte skadelig, når de anvendte tidens gængse behandlinger og stod uforstående over for sygdomsårsager og smitteveje. Heller ikke deres syn på den afrocaribiske befolkning tjente dem til ære, men det ville være uretfærdigt ikke at se og bedømme dem som det, de var – et produkt af deres tid og på en udsat post i en fremmed verden. Under alle omstændigheder giver deres beskrivelser af 1800-tallets Dansk Vestindien et ret enestående indblik i et stykke dansk koloni- og medicinhistorie, og de er da også hovedpersonerne i denne beretning om det farlige liv og den ofte tidlige død under den caribiske tropesol.